

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra evropských studií

Bakalářská práce

2023

Michael Šubrt

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra evropských studií

**Evropská mobilita z pohledu dějin evropské
integrace**

Bakalářská práce

Autor práce: Michael Šubrt

Studijní program: Mezinárodní teritoriální studia

Vedoucí práce: Mgr. Anna Lukešová

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 3. května 2023

Michael Šubrt

Bibliografický záznam

ŠUBRT, Michael. *Evropská mobilita z pohledu dějin evropské integrace*. Praha, 2023. 37 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra evropských studií. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Anna Lukešová.

Rozsah práce: 61 653 znaků

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá institucionálním vývojem evropské mobility v Evropských společenstvích a Evropské unii. Mobilitou je zde chápán volný pohyb pracovníků, který se v průběhu prohlubování procesu evropské integrace rozšířil na volný pohyb osob a následně konstitucionalizoval institucí evropského občanství. Cílem práce je odpovědět na základní otázku: „Kde lze nalézt původ dnešní evropské mobility a jakými institucionálními úpravami prošla?“ Jedná se tedy o případovou studii konkrétní politiky evropské integrace. Vzhledem ke svému historickému zaměření tato práce vychází z kvalitativní analýzy pramenů, zejména primárních legislativních aktů Společenství, respektive Unie, ale neopomíná ani sekundární legislativu či širší kontext. Hlavní stať je rozdělena do šesti podkapitol, které se věnují jednotlivým časovým úsekům. K dělení bylo přistoupeno na základě podpisů primárních smluv, které byly pro rozvoj mobility klíčové. Jedná se tedy o období před vznikem Evropského hospodářského společenství, následují smlouvy Římské, Akt o jednotné Evropě, Maastrichtská smlouva, Amsterodamská smlouva a zatím poslední z „velkých“ smluv Lisabonská. V diskusní části jsou zjištěné poznatky konfrontovány s některými z teoretických rámců evropské integrace, například teorií sledu přelomových událostí či neofunkcionalistické teorie integrace. Závěr přináší shrnutí zjištěných výsledků.

Abstract

This bachelor thesis examines the institutional development of European mobility in the European Communities and the European Union. The phenomenon of mobility is understood as freedom of movement for workers, which evolved into the freedom of movement for all European Union citizens. The key research question is formulated as: “Where and when might the origin of the European mobility be found?” and “How has it evolved since?” That makes this thesis a historical case study focused on one particular European policy. To explain the development, this thesis analyses primary sources (e.g. the European legislation) and secondary literature. The historical section is divided into six subchapters, which describe the development in particular periods: before the establishment of the European Economic Community, after the Treaties of Rome, after the Single European Act, after the establishment of the European Union by the Maastricht Treaty, after the Amsterdam Treaty and finally after the Treaty of Lisbon reforms. In the final discussion, the ascertained knowledge is confronted with some of the European integration theories (e.g. the theory of major historical breaks or neofunctionalism).

Klíčová slova

Evropská integrace, mobilita, Evropská společenství, Evropská unie, Schengen, volný pohyb osob

Keywords

European Integration, Mobility, European Communities, European Union, Schengen, Freedom of movement

Title

European Mobility from the Perspective of European Integration

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Anně Lukešové za trpělivé vedení této práce a svým rodičům za veškerou podporu, kterou mi po dobu studia poskytovali.

Obsah

Úvod.....	1
Metodologický rámec.....	1
Kritické zhodnocení literatury.....	3
Teoretické vymezení pojmu evropské mobility.....	4
1. Historický vývoj evropské mobility	6
1.1 Zárůdky evropské mobility před podpisem Římských smluv	7
1.2 Volný pohyb pracovníků v Evropském hospodářském společenství	8
1.3 Období jednotné Evropy: od trhu společného k vnitřnímu	11
1.4 Evropská unie a instituce evropského občanství.....	13
1.5 Vývoj evropské mobility na přelomu století.....	14
1.6 Evropské mobilita po Lisabonu.....	16
2. Evropská mobilita z pohledu vybraných teorií evropské integrace	18
2.1 Lineární vývoj, či řada přelomových událostí?	18
2.2 Fenomén vícerychlostní Evropy	19
2.3 Možné dopady evropské mobility	20
2.4 Výzvy nelineárního procesu evropské integrace	21
Závěr.....	23
Summary.....	24
Bibliografie	25
Primární zdroje	25
Primární legislativa Společenství, respektive Unie.....	25
Sekundární legislativa Společenství, respektive Unie	25
Ostatní legislativa	26
Judikatura	26
Archivní zdroje	26
Statistické zdroje	27
Sekundární zdroje.....	27
Knihy.....	27
Články.....	28
Neodborná periodika	28
Internetové zdroje.....	28

Úvod

Vzájemné otevření pracovního trhu státy Evropských společenství, později i politická práva a možnost cestování bez hraničních kontrol v rámci Evropské unie, to jsou zřejmé benefity pro občany členských států. V roce 2020 se občané členských států podíleli na celkové migraci v Evropské unii ze 35 %, v absolutních číslech šlo o více než třináct a půl milionu vnitrounijských migrantů.¹ Možnost evropské mobility nehodnotí pozitivně pouze ti Evropané, kteří ji využívají. Na rozdíl od obecného pojmu imigrace, který je zvláště po migrační a azylové krizi přelomu let 2015 a 2016 doprovázen silně negativními pocity, „imigrace občanů z jiného unijního státu“ byla v roce 2017 pozitivní pro 63 % dotázaných Evropanů, a co je ještě důležitější, meziročně se stabilně zvyšoval podíl těch pozitivně vnímajících evropskou mobilitu.² Svoboda cestovat, studovat a pracovat kdekoliv v Unii se také opakovaně umisťuje na prvním místě unijních symbolů z pohledu samotných občanů (tedy výše než symboly jako mír, demokracie, ale i euro nebo třeba byrokracie).³

Přestože evropská mobilita přináší evropským (a tedy i českým) občanům takové výhody a je jimi i vysoce ceněna, fenomén samotný je v naší odborné literatuře popsán nedostatečně či jen okrajově. Tato bakalářská práce si klade za cíl popsat vznik mechanismů umožňujících volný pohyb pracovníků a následný vývoj, jakým evropská mobilita prošla. Výzkumná otázka je formulována následovně: „Kde lze nalézt původ dnešní evropské mobility, jakými institucionálními úpravami prošla?“ Vedle této legislativně-historické roviny je evropská mobilita rámována vybranými teoriemi evropské integrace a reflektuje je právě na příkladu evropského „prostoru bez hranic“.

Metodologický rámec

Vzhledem k zaměření práce na institucionální vývoj Evropských společenství je logické, že časové vymezení bude ohraničeno koncem druhé světové války, kdy se z různých důvodů západoevropské státy rozhodly k znatelnější kooperaci ve vybraných oblastech. Práce se věnuje vývoji v rámci Evropského společenství uhlí a oceli, následovaného Evropským hospodářským společenstvím přes sjednocování institucí k Jednotnému evropskému aktu. Po dynamických devadesátých letech, kdy se volný pohyb osob usnadnil díky zrušení pohraničních kontrol Schengenskou dohodou i díky garanci politických práv vyplývajících z evropského občanství po transformaci Společenství v Evropskou unii, je vývoj doveden do roku 2009, kdy vešla v platnost zatím poslední, takzvaně „velká“ smlouva Lisabonská.

¹ Dario Tarchi et al. (eds. Davide Bongiorno et al.), *Atlas of Migration – 2021* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021), 12, <http://dx.doi.org/10.2760/979899> (staženo 20. prosince 2022).

² Zsolt Darvas, „Support for intra-EU mobility of people is on the rise“, Bruegel, publikováno 12. prosince 2017, <https://www.bruegel.org/blog-post/support-intra-eu-mobility-people-rise> (staženo 21. prosince 2022).

³ „Standard Eurobarometer 96 – Public opinion in the European Union“, Evropská unie, duben 2022, 86–87, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2553> (staženo 19. prosince 2022).

Teritoriální rámování taktéž kopíruje historický vývoj. Zatímco v roce 1957 zakládalo Evropské hospodářské společenství šest států, počet členů se nadále zvyšoval, aby po pádu železné opony a sérii rozšíření stoupl až na unijní osmadvacítku. *Enlargement* však není těžištěm této práce, zkoumaným teritoriím jsou spíše politická kolbiště Bruselu, Štrasburku a Lucemburku, případně bilaterální a multilaterální vyjednávání členských států.

Tato práce je ve svém těžišti prací historickou, ale vzhledem k tomu, že se věnuje tak specifické oblasti, jako je evropská integrace, je nutno zároveň pracovat s pojmy užívanými v teoretických debatách o integračním procesu. Metodologicky se (byť pouze do jisté míry, jak bude řečeno níže) vyhýbá užívání takzvané teorie řady přelomových událostí, jež je v soudobém diskurzu dominantní. (Řada přelomových událostí, jejímž nejvýraznějším představitelem je Andrew Moravcsik, vnímá podpisy primárních unijních aktů nejen jako přelomy ve vývoji integračního procesu, ale připisuje jim i klíčovou důležitost v dalším vývoji. K teorii i její kritice viz dále níže.) Více se zde hodí modernější přístup, který Petr Kratochvíl charakterizuje:

Zaměřovat se na konkrétní politiky ... a zkoumat jejich historický vývoj ... umožňuje poukázat na to, jaký vliv na kterou politiku a na její utváření měly členské státy, Evropská komise nebo další aktéři. Zároveň jsou z takového způsobu dějinné interpretace patrné i postupné proměny politických přístupů a význam mezivládních konferencí je relativizován.⁴

V souvislosti s touto charakteristikou se předkládaná práce dá příhodně označit za případovou studii (čili *case study*) věnující se konkrétní politice Společenství, respektive Unie, a to za použití kvalitativních metod výzkumu dokumentů, sice zejména legislativní povahy (včetně primárních smluv), nicméně neopomíjející širší kontext jejich vyjednávání a přijímání (jak by mohla činit případová studie z pera studenta právnického oboru).

Hlavními primárními prameny, které tato práce kvalitativně analyzuje, jsou mezinárodní smlouvy a legislativní akty Evropských společenství a Evropské unie. V prvním případě se jedná zejména o zakládající a pozměňující smlouvy Společenství (respektive Unie). Vzhledem k charakteru těchto smluv, který je v době ratifikace zpravidla „proklamační“, smlouvy tedy vyjadřují směr integrace, ale málokdy jsou „prováděcí“, pozornost je věnována i vybraným legislativním aktům. V soudobé terminologii se jedná o nařízení, směrnice, rozhodnutí, doporučení a stanoviska. Všechny legislativní akty a *Úřední věstníky* (jakási obdoba sbírky zákonů) jsou dostupné on-line na stránkách EUR-Lex, které zřizuje Úřad pro publikace Evropské unie.⁵ Do velmi omezené míry jsou v práci zahrnuty i vybrané judikáty Evropského soudního dvora týkající se volného pohybu osob. Vedle integračních smluv je okrajově věnována pozornost i dalším mezinárodním smlouvám. Pro vyhledávání dobových zdrojů mi byl cenným pomocníkem digitální archiv CVCE⁶ (*Centre Virtuel de la Connaissance*

⁴ Petr Kratochvíl, *Teorie evropské integrace* (Praha: Portál, 2008), 46.

⁵ Úřad pro publikace Evropské unie, „EUR-Lex“, <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html> (staženo 24. dubna 2023).

⁶ Dříve jako „European NAVigator“, zkráceně ENA. CVCE, „The University of Luxembourg’s CVCE.eu research infrastructure“, <https://www.cvce.eu/en> (staženo 10. prosince 2022).

sur l'Europe), který shromažďuje historické dokumenty týkající se evropské integrace, a jako takový spadá pod Lucemburskou univerzitu.

Používaným citačním územím této práce je norma Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy založená na anglosaském aparátu užívajícím poznámek pod čarou *Chicago Manual of Style*. V bibliografickém seznamu je zřetelná odchylka od uvedeného úzu, a to v řazení legislativních a judikátních dokumentů chronologicky, nikoliv abecedně. Důvodem je snaha o větší přehlednost. Nesourodě může působit seznam použitých archivních zdrojů. Zde byla snaha doslovně zachovat co nejvíce původních informací přímo z tiráže (případně impresa) jednotlivých dokumentů, aby se maximálně ulehčilo případné opakované dohledávání pomocí full-textových vyhledávačů.

Kritické zhodnocení literatury

Při zpracování práce bylo nutné vzít v potaz i sekundární literaturu, která by se tematicky dala rozdělit do tří kategorií. K první patří historické práce týkající se evropské integrace, případně západní Evropy druhé poloviny dvacátého století. Za zásadní publikaci považuji *Budování Evropy* historika, politologa a průkopníka evropských studií Pierra Gerbeta, který se v ní věnuje dějinám integračního procesu ve dvacátém století.⁷ Ačkoliv byl Gerbet sám součástí tehdejšího dění, v knize dokázal velmi podrobně popsat příběh Společenství a (možná právě díky svému zapojení) osvětlit pohnutky a jednání jednotlivých aktérů.⁸

Druhou skupinou jsou knihy věnující se evropské normotvorbě a institucím. Institucionální výklad přehledně přináší kniha *Evropské instituce* od Philippa Defargese, který se v ní sice věnuje vývoji pouze do přelomu tisíciletí, o to více však byla přínosná pro pochopení procesů Evropských společenství a také ekonomických konceptů integrace.⁹ Základní příručkou evropského právního systému mi byl *Politický a právní rámeček evropské integrace* Ivo Šlosarčíka.¹⁰ Pro orientaci v pramenech evropského práva (a zejména rozhodnutích Evropského soudního dvora, neboť jde o takzvanou *case book*) byla rovněž cenná publikace *Dokumenty ke studiu evropského práva* kolektivu autorů pod vedením Luboše Tichého.¹¹

Poslední kategorií sekundární literatury jsou ty publikace, které propojují problematiku mobility s procesem evropské integrace. U nich je již na místě přinést komplexnější kritické zhodnocení literatury, neboť se nejedná o knihy čistě popisné (jako byly ty výše zmíněné), ale přinášejí nové teoretické koncepty. Komplexní zkoumání problému přináší autorská

⁷ Pierre Gerbet, *Budování Evropy* (Praha: Karolinum, 2004).

⁸ Anne Dulphy a Christine Manigand, „Entretien avec Pierre Gerbet, professeur émérite à l'Institut d'études politiques de Paris“. *Histoire@Politique* 1, č. 2 (únor 2007): 13, <https://doi.org/10.3917/hp.002.0013> (staženo 26. dubna 2023).

⁹ Philippe Moreau Defarges, *Evropské instituce* (Praha: Karolinum 2002).

¹⁰ A ostatně i kurz *Úvod do mezinárodního a evropského práva* vyučovaný autorem v zimním semestru 2021/2022 na FSV UK. Ivo Šlosarčík, *Politický a právní rámeček evropské integrace* (Praha: Walters Kluwer, 2010).

¹¹ Luboš Tichý et al., *Dokumenty ke studiu evropského práva* (Praha: Linde Praha a. s., 2006).

dvojice Christina Boswell a Andrew Geddes.¹² Ve své práci se zabývají jak vnitrouijní migrací, tak migrací ve vztahu ke třetím státům, rozdíly mezi oběma skupinami korektně rozlišují a definují i legální, sociální a politické implikace. V otázkách migrace, azylových politik a problematiky neregulární migrace odpovídají na otázku, kde končí pravomoci členských států a kde začínají ty komunitární, které ale rovněž označují za členskými státy vytvářené (v rámci teorie víceúrovňového vládnutí). Editoři Mark van Ostaijen a Peter Scholten stojí za další publikací věnující se mobilitě zejména z hlediska víceúčelového vládnutí.¹³ Publikace se zabývá nejnovějším vývojem po Východním rozšíření, obzvláště vnitrouijní migrací z východu na západ, kterou konceptualizuje a vytváří typologii této migrace (neomezuje se pouze na přijímající státy, pozornost je věnována i vysílajícím). Za pohyb pouze privilegované vrstvy evropské společnosti (*euostars*) pak evropskou mobilitu převážně považuje výzkumník Adrian Favell.¹⁴ Ve své práci naopak zdůrazňuje vnitrostátní mobilitu, vznik takzvaných *euocities*, které komparuje (jedná se o Londýn, Brusel a Amsterdam). Z argumentace je patrné, že dle něj je význam evropské mobility přeceňován a jedná se spíše o okrajovou událost. Tato bakalářská práce si však klade za cíl celý vývoj osvětlit zejména proto, že téma není v českém prostředí pokryté vůbec, či pouze okrajově.

Teoretické vymezení pojmu evropské mobility

Jedním z klíčových pojmů této práce je sousloví „evropská mobilita“ Zjednodušeně řečeno by se toto sousloví dalo rozklíčovat jako (vnitro-) unijní migrace. Nicméně takovéto zjednodušení je, jak už to u zjednodušení bývá, velmi nepřesné. Z demografického hlediska se za migraci považuje zejména přeshraniční přesun osob.¹⁵ Pohyby občanů Evropské unie se této definici vymykají, neboť (jak bude popsáno níže) došlo k odstranění většiny formálních vnitřních hranic. Ve svém konceptu evropské mobility na totéž upozorňují Christina Boswell a Andrew Geddes.¹⁶ Mobilitu samotnou lze definovat jako možnost pohybu (pohyblivost), nicméně pro objasnění pojmu evropské mobility je žádoucí vysvětlit i sociologický koncept sociální mobility. Ten poukazuje na možnosti proměny sociálního statusu jednotlivce či skupin. Hovoříme-li o změně příčky na sociálním žebříčku, jedná se o mobilitu vertikální. V kontextu evropské mobility je však zásadní takzvaná horizontální (nebo také laterální) mobilita, která představuje možnost pohybu v rámci daného politického celku. Vezmeme-li tedy v potaz absenci vnitřních hranic Evropské unie a chápeme-li ji jako jeden politický celek (kterým formálně od nabytí právní subjektivity Lisabonskou smlouvou je), nejedná se tedy v případě evropské mobility o nic jiného než o horizontální mobilitu unijních občanů. Pro doplnění, sociologové dále dělí sociální mobilitu

¹² Christina Boswell a Andrew Geddes, *Migration and Mobility in the European Union* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011).

¹³ Mark van Ostaijen a Peter Scholten (eds.), *Between Mobility and Migration* (Cham: SpringerOpen, 2018).

¹⁴ Adrian Favell, *Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in an Integrating Europe* (Oxford: Blackwell, 2008).

¹⁵ Ludmila Fialová, „Migrace“, *Sociologická encyklopedie*, naposledy upravené 11. prosince 2017, <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Migrace> (staženo 8. dubna 2022).

¹⁶ Boswell, *Migration and Mobility in the European Union*, 2–3, 13.

na intragenerační (týkající se jednotlivce) či intergenerační (sledující proměny mezi generacemi).¹⁷ V tomto ohledu může být tato práce vnímána i jako intergenerační výzkum evropské mobility, neboť se věnuje jejímu vývoji od druhé světové války takřka do současnosti, ale ze sociologického pohledu se pevně drží institucionálního přístupu.

Přestože jsem výše popsal, že mobilita je v dané souvislosti mnohem trefnějším pojmenováním než migrace, pro osoby užívající práva a benefity evropské mobility však neexistuje lepší označení než migrant s přídomkem (vnitro-) unijní. Díky tomu je jasně odlišen od migrantů z mimo unijních zemí, takzvaně občanů třetích zemí (někdy zkráceně „třetizemci“ či v angličtině *third country nationals* – TCN's). Jak bude popsáno níže, vzhledem k institučnímu zakotvení evropské mobility a otevřeným možnostem, jež Evropanům přináší například Schengenský prostor, zkoumání moderní evropské mobility s sebou nese značná úskalí – vnitrouijní migranti nejsou na hraničních přechodech kontrolováni (vyjma například nedávných omezení souvisejících s pandemií onemocnění COVID-19, jež budou také projednány), pokud se rozhodnou v cizí zemi k životu v šedé zóně, jsou pro oficiální statistiky takřka neviditelní.

Vybrané teoretické koncepty evropské integrace budou přiblíženy přímo v textu práce. Teorií evropské integrace je v současné době celá řada, v tomto ohledu dokonce vznikl celý nový společenskovědní obor Evropská studia. Není cílem této práce přinést shrnující pojednání o všech těchto teoriích, pouze ty relevantní jsou ve stati či následné diskusi rozvinuty a debatovány. Jedná se hlavně o neofunkcionalistický přístup, teorii dějin integrace jako řady přelomových událostí, koncept vícerychlostní Evropy a na závěr je diskutována otázka linearit integračního procesu.

¹⁷ Anthony Giddens, *Sociologie* (Praha: Argo, 1999), 275—279.

1. Historický vývoj evropské mobility

Cílem této kapitoly je přinést systematický přehled shrnující vývoj institutu evropské mobility. Těžištěm výzkumu je vývoj v Evropské unii, respektive jejích přímých předchůdcích, Evropských společenstvích. Meziválečné, případně ještě starší pokusy o evropskou integraci nejsou v této práci zahrnuty, neboť neměly reálný dopad na vytvoření sítě umožňující volný pohyb osob (ostatně před první světovou válkou měl přeshraniční pohyb osob zcela jiný charakter) a jsou dostatečně popsány v literatuře jinde.¹⁸ Za jediný úspěšný mezinárodní pokus o zjednodušení přechodu meziválečných evropských hranic pokládám institut takzvaného Nansenova pasu, pojmenovaném po Fridtjofu Nansenovi, vysokém komisaři Společnosti národů pro uprchlíky. Pas, který svým držitelům (nejčastěji prchajícím z Ruska zmítaného bolševickou revolucí) garantoval práva uprchlíků, spadl do gesce Společnosti národů a vymyká se tedy hledisku evropské integrace.¹⁹ Stejně tak zde nejsou zahrnuty jiné formy evropské spolupráce po druhé světové válce (tedy zejména Rada Evropy či Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci) a z logiky věci tato práce pojednává až do pádu železné opony pouze o dění na západ od ní.

Přestože je tématem kapitoly vývoj v Evropských společenstvích, potažmo Unii, je nejprve popsán i vznik unie Beneluxu, neboť se domnívám, že byl přímým vzorem pro implementaci volného pohybu pracovníků do zakládajících smluv Společenství. Práce pokračuje vývojem v rámci Evropského společenství uhlí a oceli, navazuje oddíl o Evropském hospodářském společenství, další vývoj do vzniku Evropské unie je popsán v oddíle věnujícím se Evropským společenstvím po podepsání Aktu o jednotné Evropě. Rozvoj evropské mobility pod patronací Evropské unie je rovněž rozdělen do tří oddílů, milníky jsou zde Maastrichtská, Amsterodamská a Lisabonská smlouva, jejíž ustanovení kapitolu uzavírají, neboť se jedná o zatím poslední „velkou“ smlouvu přijatou Evropskou unií.

Členění oddílů bylo z metodického hlediska problémem, neboť reálný dopad přijímaných smluv je v době ratifikace spíše proklamační. Už samotný proces schvalování primární legislativy (což je akademický pojem označující zakládající, pozměňovací a rozšiřující smlouvy Společenství, respektive Unie²⁰) je složitý. Nejprve je nutné formulovat požadavky zamýšlených změn a členské státy se jednohlasně musí shodnout na svolání mezivládní konference, jejímž úkolem je připravit návrh smlouvy. Finální verze smlouvy je podpisem stvrzena hlavami států či ministerských předsedů na summitu, následně je nutné tzv. ratifikační kolečko – jednotlivé státy dle svých vnitrostátních pravidel potvrzují souhlas se smlouvou (většinou se jedná o schválení státními parlamenty). Až poté se na nadnárodní úrovni přijímá takzvaná sekundární legislativa, jejímž úkolem je zajištění splnění cílů

¹⁸ Namátkou například Václav Veber, *Dějiny sjednocené Evropy: od antických počátků do současnosti* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012).

¹⁹ K jeho významu například Otto Hieronymi, „The Nansen Passport: A Tool of Freedom of Movement and of Protection“, *Refugee Survey Quarterly* 22, č. 1 (duben 2003): 36–47, <https://doi.org/10.1093/rsq/22.1.36> (staženo 15. prosince 2022).

²⁰ Šlosarčík, *Politický a právní rámec evropské integrace*, 94–96.

stanovených „velkou“ smlouvou (a může být přijímána i se značným časovým odstupem). Přesto jsem přistoupil k členění kapitoly dle podpisů nejzásadnějších primárních smluv, neboť analýza a interpretace těchto dokumentů je zásadní složkou této bakalářské práce, navíc je rámcové rozdělení nutné pro zachování přehlednosti. Výjimkou je opomenutí Slučovací smlouvy z roku 1965 (respektive 1967), která sloučila výkonné orgány jednotlivých společenství, ale pro oblast mobility nepřináší žádné novum či relevanci, stejné pravidlo platí i u rovněž opomenuté Niceské smlouvy (z roku 2001, respektive 2003) řešící institucionální přípravu na Východní rozšíření Unie.

1.1 Zárodky evropské mobility před podpisem Římských smluv

Z neofunkcionalistického pohledu (a takzvané teorie přelévání/*spill-over*) se historie evropské integrace jeví jako lineární proces směřující od spolupráce v úzce vymezených sektorech hospodářství, přes postupné rozšiřování do dalších oblastí, až k politické unifikaci. Za možný výchozí bod, první stadium integrace, se považuje zřízení mezistátní celní unie. Ačkoliv se počátky prvních integračních smluv datují až ke konci čtyřicátých let (například Haagská konference roku 1948, která dala vzniknout Evropskému hnutí), první celní unií, která propojila tři budoucí státy zakládající Evropské společenství uhlí a oceli, bylo spojení Beneluxu ještě před koncem druhé světové války. Zástupci exilových vlád Belgie, Nizozemí a Lucemburska podepsali celní úmluvu 5. září 1944 v Londýně, s vizí rozšíření v hospodářskou unii těchto států (Belgie a Lucembursko již byly spojeny od dvacátých let.). Přes veškeré obtíže, které integraci Beneluxu doprovázely, se státy v úpravě roku 1949 shodly na vzájemném otevření pracovního trhu a vyloučily diskriminaci pracovníků založenou na zemi původu.²¹ Paul-Henri Spaak, který jakožto exilový ministr zahraničí Belgie podepsal celní úmluvu, ve svém článku z roku 1950 popisuje těžkosti vyjednávání, ale explicitně vyjadřuje názor, že cestou k hospodářské unii je „série konkrétních kroků, které si vyžadují postupné vzdání se suverenity“, ne frontální útok na státní suverenitu.²²

Spaak v citovaném článku rovněž vyjadřuje podporu téhož roku vydané Schumanově deklaraci.²³ Šlo o návrh francouzského ministra zahraničí Roberta Schumana (ačkoliv autorem myšlenky byl Jean Monnet a jeho blízcí spolupracovníci²⁴) usilující o vytvoření nadnárodní (*supranacionální*) organizace, která by kontrolou strategických odvětví těžby uhlí a výroby oceli položila základy evropskému společnému trhu a zároveň by umožnila francouzsko-německé poválečné usmíření. Státy Beneluxu, Francie, Spolková republika Německo a Itálie se po několikaměsíčních jednáních shodly na znění Smlouvy o vytvoření Evropského společenství uhlí a oceli, která byla podepsána 18. dubna 1951 v Paříži.

²¹ Článek 6, Accord de Pré-Union entre le Royaume des Pays-Bas et l'Union Economique Belgo-Luxembourgeoise à Luxembourg, le 15 octobre 1949, *Tractatenblad van hen Koninkrijk der Nederlanden* trb-1954-118, 13. září 1954.

²² Paul-Henri Spaak, „The Integration of Europe: Dreams and Realities“, *Foreign affairs* 29, č. 1 (říjen 1950): 96—97, <https://doi.org/10.2307/20030817> (staženo 6. prosince 2022).

²³ *Ibid.*, 98—99.

²⁴ Viz Gerbet, *Budování Evropy*, 77—80.

V důsledku internacionalizace výše zmíněných částí průmyslu se objevila nutnost umožnění pohybu pracovníků v těchto sektorech, smlouva tedy obsahovala i ustanovení, dle něhož se členské státy vzájemně zavázaly zrušit omezení založená na státní příslušnosti pracovníků a stejně tak eliminovat jakoukoliv diskriminaci v odměňování.²⁵ Smlouva vešla v platnost v červenci 1952, následně byly zřízeny první nadnárodní instituce Společenství: Vysoký úřad, Zvláštní ministerská rada, Společné shromáždění a Soudní dvůr.

V průběhu padesátých let také některé z členských států Společenství navázaly bilaterální dohody umožňující přístup na svůj trh italským pracovníkům (Spolková republika Německo, Francie a Belgie). Důvodem byla vysoká italská nezaměstnanost (obzvláště na ekonomicky slabém jihu) a demografické deficity „přijímajících“ států. Ty je třeba hledat i za již zmíněnou potřebou mobility pracovníků těžby uhlí a produkce oceli. Jak vysvětluje Tony Judt: „v polovině padesátých let trpěla většina západní Evropy demografickým úbytkem na třech úrovních: příčinou byly ztráty z první světové války, nedostatek dětí z téhož období a druhé kolo úmrtí vojáků i civilistů ve druhé světové válce.“²⁶

Padesátá léta přinesla ještě jeden případ vzájemného otevření hranic, přestože se jednalo o státy, které zatím stály stranou integračního procesu. Skandinávské země se pro své vazby na Velkou Británii nechtěly zapojit do Montánní unie (Britové vyjadřovali silnou nelibost vůči myšlence supranacionální instituce, rovněž byli vázáni preferencemi k Commonwealthu). Dánsko, Island, Norsko a Švédsko harmonizovaly své zákony o občanství v roce 1950 a již v roce 1953 přijala Nordická rada (společné parlamentní shromáždění těchto států) prohlášení, které doporučovalo vzájemné zrušení pasových kontrol a co největší zjednodušení pohybu obyvatel nejen z hlediska pracovních příležitostí, ale například i turismu.²⁷

Poválečná léta a počátky evropské integrace tedy znamenaly rozšíření horizontální mobility nad rámec národního státu pouze pro určité skupiny obyvatel. V rámci prvního evropského společenství se jednalo o pracovníky v sektoru těžby uhlí a výroby oceli. Některé státy šly i dále, buď na základě bilaterálních dohod, nebo užších regionálních svazků. Společný otevřený trh pracovních příležitostí však zůstával otázkou budoucnosti.

1.2 Volný pohyb pracovníků v Evropském hospodářském společenství

Konference ministrů zahraničních věcí Společenství uhlí a oceli v italské Messině na počátku června 1955 položila základ dalšího směřování evropské integrace. Ministry byl vytvořen výbor, v jehož čele stanul Paul-Henri Spaak. Tento výbor se měl zabývat vypracováním návrhu smlouvy, jejímž cílem by byl společný trh. Výsledkem činnosti Spaakova výboru a následné bruselské mezivládní konference se stal návrh dvou smluv,

²⁵ Smlouva však usilovala i o harmonizaci pravidel přistěhovalectví ze třetích zemí. Článek 69, Kapitola VIII, Smlouva o založení Evropského společenství uhlí a oceli, 18. dubna 1951.

²⁶ Tony Judt, *Velká iluze: Esej o Evropě* (Praha: Prostor, 2020), 118.

²⁷ Doporučení 9, *Recommandations adoptées par le Conseil nordique* (Copenhague, 13 février 1953), Archives historiques du Conseil de l'Europe, Strasbourg, Nordic Council 1949/1957, 24029.

z nichž první zakládala Evropské společenství pro atomovou energii (EURATOM), druhá konečně celní unii s vizí společného trhu – Evropské hospodářské společenství. Obě smlouvy byly podepsány zástupci členských států ESUO 25. března 1957 v Římě.²⁸

Římská smlouva (platná od 1. ledna 1958) skutečně definovala za cíl vytvoření společného trhu, nicméně určila čas na „přechodné období“ v délce dvanácti let, tedy přípravu jeho realizace.²⁹ Dle Části druhé, Hlavy III smlouvy se nejpozději do konce tohoto období měl realizovat i volný pohyb pracovních sil. Obdobně jako v Pařížské smlouvě zde byla vyloučena diskriminace založená na cizí státní příslušnosti (samozřejmě mezi členskými státy), tentokrát se však ustanovení netýkala pouze zaměstnanců ve specifických odvětvích, ale všech pracovníků vyjma veřejných služeb a povolání spojených s výkonem veřejné moci (a v obecné rovině byla členským státům garantována možnost přijímání národní legislativy za účelem ochrany veřejného pořádku, zdraví a bezpečnosti ve spojitosti se zaměstnáváním cizích státních příslušníků). Vedle toho také smlouva deklarovala záměr harmonizovat sociální práva pracovníků, práva k usazování a umožňování nabyvání nemovitostí, dlouhodoběji i dosáhnout vzájemného uznávání diplomů a kvalifikací v terciárním sektoru. Všechny ohlášené cíle dávaly smysl ve spojitosti se záměrem vytvoření společného trhu a celní unie, prostoru, ve kterém by byl pohyb kapitálu i služeb zbaven překážek, tudíž by docházelo k ekonomické stimulaci a i pohyb pracovníků by se stal nezbytným. Zároveň se dalo hovořit o první společné politice zaměstnanosti, která se později stane jednou z priorit Evropské unie.³⁰

Rada hospodářského společenství skutečně vydala legislativní opatření upravující volný pohyb pracovníků před uplynutím přechodného období. Nejprve šlo o nařízení Rady č. 15 ze dne 16. srpna 1961 o prvních opatřeních k dosažení volného pohybu pracovníků uvnitř Společenství a směrnici Rady ze dne 16. srpna 1961 o správních postupech a praxi vztahujících se na vstup, zaměstnávání a pobyt pracovníků jednoho členského státu a jejich rodinných příslušníků v jiných členských státech Společenství. (Nařízení jsou nejsilnějšími akty sekundární evropské legislativy, jakási obdoba zákonů. Směrnice oproti tomu zadávají státům přijetí domácí legislativy, jež by plnila cíl deklarovaný směrnici.³¹) Dále se jednalo o směrnici Rady ze dne 25. února 1964, která formulovala omezení volného pohybu (včetně konkrétního seznamu nemocí a postižení, jež mohou být důvodem k nevpuštění na území cizího státu).³²

Celý proces byl dokončen roku 1968, kdy další nařízení Rady definovalo pracovní práva a zásady nediskriminace pro cizí státní příslušníky, zároveň však rozšířilo možnosti volného pohybu i pro rodinné příslušníky pracovníků (a rovněž rozšířilo platnost Článků 48 a 49

²⁸ Takzvaně Římské smlouvy. Smlouva o EURATOMu dále irelevantní, proto pokud je řeč o Římské smlouvě, je myšlena Smlouva o zřízení Evropského hospodářského společenství, 25. března 1957.

²⁹ Ibid., Část první, Článek 8.

³⁰ A která byla ostatně poprvé definována právě Římskou smlouvou, viz Ibid., Část třetí, Hlava III.

³¹ Více (a k dalším druhům sekundární legislativy obšírněji) viz Šlosarčík, *Politický a právní rámeček evropské integrace*, 100–107.

³² Směrnice Rady ze dne 25. února 1964 o koordinaci zvláštních opatření týkajících se pohybu a pobytu cizích státních příslušníků, která byla přijata z důvodů veřejného pořádku, veřejné bezpečnosti nebo veřejného zdraví, *Úřední věstník* 56, 4. dubna 1964.

Římské smlouvy o francouzské zámořské departementy).³³ Z nařízení je pozoruhodný Článek 11, který rodinným příslušníkům pracovních migrantů Evropského hospodářského společenství přiznal možnost zaměstnání ve stejné zemi i pokud neměli státní příslušnost žádné z členských zemí (stejně tak Článek 12 zajišťuje vzdělání dětem pracovních migrantů). Přestože Philippe Defarges korektně definuje překážky, které i nadále bránily pohybu osob v rámci Společenství (například chybějící uznávání diplomů či nedostatečná definice pojmu státní správa), tento aspekt opomíjí.³⁴ Pravdou však je, že k říjnu 1968 bylo dosaženo úplné volnosti pohybu pouze u námezdních pracovních sil, pracovníků v průmyslu, obchodníků a řemeslníků. Svobodným povoláním ještě pomyslné dveře evropské mobility otevřeny nebyly.

K postupnému omezování teritoriálních omezení kvalifikace u svobodných povolání docházelo v sedmdesátých letech. „V roce 1976 se tak stalo u lékařů, 1977 u advokátů a zdravotních sester a v roce 1978 u veterinářů a dentistů.“³⁵ Kromě pokroku na poli vzájemného uznávání diplomů a kvalifikace (což umožnily takzvané sektorové směrnice, jež zde pro nadbytečnost vynechávám, neboť pro každý obor platila zvlášť vydaná směrnice Rady) se tak stalo i díky směrnici Rady (EHS) 73/148 ze dne 21. května 1973 o odstranění omezení pohybu a pobytu státních příslušníků členských států uvnitř Společenství v oblasti usazování a pohybu služeb, která přiznala právo pohybu osobám samostatně výdělečně činným, jejich rodinným příslušníkům, a zároveň nepřipouštěla jiné povolení k překročení vnitřních hranic Společenství než cestovní pas (tím zavedla bezvízový styk).³⁶

Ve stejném období se na rozšiřování práva na volný pohyb začal podílet i Evropský soudní dvůr. Na jeho popud začali být i sportovci vnímáni jako osoby oplývající právem na svobodný pohyb pracovníků.³⁷ Soud se dále zabýval například problematikou ohlašovacích povinností či bezprostředním účinkem a konstitutivními následky primárního práva v oblasti volného pohybu osob. Ve dvou nejrelevantnějších prejudiciálních řízeních (tedy řízeních o předběžné otázce) dekády se soud postavil na stranu práva občanů na volný pohyb.³⁸

Pro období po vzniku Evropského hospodářského společenství je charakteristické postupné rozšiřování možností mobility pro jednotlivé sektory pracovníků, jak to deklarovala Římská smlouva. Ačkoliv druhá polovina šedesátých let v integračním procesu přinášela své obtíže (například de Gaullův odmítavý postoj k rozšíření Společenství o Velkou Británii a francouzská politika prázdné židle³⁹), z hlediska mobility docházelo k dynamickému vývoji. Zatímco pro námezdní síly a pracovníky v priméru a sekundéru bylo

³³ Nařízení Rady (EHS) č. 1612/68 ze dne 15. října 1968 o volném pohybu pracovníků uvnitř Společenství, *Úřední věstník* L 257, 19. října 1968.

³⁴ Defarges, *Evropské instituce* (Praha: Karolinum, 2002), 116.

³⁵ Gerbet, *Budování Evropy*, 164.

³⁶ Směrnice Rady (EHS) 73/148 ze dne 21. května 1973 o odstranění omezení pohybu a pobytu státních příslušníků členských států uvnitř Společenství v oblasti usazování a pohybu služeb, *Úřední věstník* L 172, 28. června 1973.

³⁷ Rozsudek ze dne 12. prosince 1974, Walrave a Koch, C-36/74, EU:C:1974:140.

³⁸ Rozsudek ze dne 8. dubna 1976, Royer, C-48/75, EU:C:1976:57 a Rozsudek ze dne 14. července 1977, Sagulo, C-8/77, EU:C:1977:131.

³⁹ Více Václav Horčíčka a Marin Kovář, *Dějiny evropské integrace II* (Praha: Triton, 2006), 13—44.

dosáženo takřka úplné svobody pohybu v roce 1968 (a to včetně jejich rodinných příslušníků), u svobodných povolání to bylo až v průběhu sedmdesátých let. Ve stejném období se také rozšířila judikatura Evropského soudního dvora zabývající se otázkami mobility. Mobilita pracovníků se stala důležitou součástí integračního procesu, o čemž svědčí i fakt, že mezi lety 1958 a 1972 vydaly státy Společenství více než dva a půl milionu pracovních povolení obyvatelům jiných členských států (což je třetina z celkového počtu osmi milionů).⁴⁰

1.3 Období jednotné Evropy: od trhu společného k vnitřnímu

Obtíže, kterým společný trh Společenství (oficiálně dokončený Lucemburskou smlouvou v roce 1970 a rozšířený v roce 1973 o Velkou Británii, Irsko a Dánsko, dále 1981 o Řecko a konečně 1986 o Španělsko a Portugalsko) čelil v následujícím desetiletí, vzbudily u některých států a aktérů volání po další reformě. Jednalo se zejména o následky ropných šoků sedmdesátých let, měnové problémy související s rozpadem Brettonwoodského systému, úpadek důležitosti ocelářství a návrat protekcionismu (zosobněného například v britské premiérce Margaret Thatcherové). Ačkoliv již v roce 1983 Evropská rada pod německým předsednictvím schválila dokument nazvaný „Slavnostní deklarace o Evropské unii“⁴¹, který obsahoval i návrh k odstranění všech zbývajících překážek volného pohybu, reálné změny nastaly až po nástupu Komise předsedy Jacquesa Delorse v lednu 1985.

Nejprve to byl speciální „výbor pro Evropu občanů“ Pietra Adonnina, který publikoval zprávu zdůrazňující usnadnění pohybu osob například rozšířením vzájemného uznávání vysokoškolských diplomů.⁴² Dalším dokumentem, který navrhoval odbourání zbývajících překážek pohybu osob byl závěrečný report Komise pro institucionální záležitosti Jamese Dooge z 19. března 1985.⁴³ Rozsahem navrhovaných změn se tato zpráva (a pozdější dokumenty) liší od návrhů z padesátých a šedesátých let zejména tím, že nepodmiňují volný pohyb pouze pro pracující, ale pro veškeré obyvatelstvo členských států, včetně ekonomicky neaktivních. Ještě dále šla Bílá kniha Komise ze 14. května téhož roku, také známá jako Cockfieldova zpráva.⁴⁴ Ta specifikovala na tři sta konkrétních opatření pro vytvoření ne společného, ale funkčního vnitřního trhu Společenství.

Na milánském summitu v červnu 1985 bylo rozhodnuto (proti dosavadním zvyklostem většinovým hlasováním) o svolání mezivládní konference, jejímž úkolem bylo výše zmíněné návrhy uvést v život. Výsledkem byl Akt o jednotné Evropě (či Jednotný evropský akt – JEA)

⁴⁰ Saara Koikkalainen, „Borderless Europe: Seven Decades of Free Movement“, Migration Information Source, publikováno 3. června 2021, <https://www.migrationpolicy.org/article/borderless-europe-free-movement> (staženo 24. dubna 2023).

⁴¹ "Solemn Declaration on European Union", Bulletin of the European Communities č. 6 (Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, 1983) 24—29.

⁴² Report to the European Council by the ad hoc committee "On a People's Europe", 29 June 1985, A 10.04 COM 85, SN/2536/3/85.

⁴³ James Dooge et al., *Report to the European Council* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1985).

⁴⁴ Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council (Milan, 28-29 June 1985), COM(85) 310.

podepsaný v únoru 1986, v platnosti od 1. července 1987.⁴⁵ V rámci přechodného období do konce roku 1992 zavazoval členské státy k vytvoření vnitřního trhu, který by garantoval nově formulované čtyři základní evropské svobody prostoru bez hranic: svobodu pohybu osob, služeb, zboží a kapitálu. Tentokrát měly být odstraněny i fyzické hranice, tedy zrušeny celní kontroly, dále i zbývající technické. Ačkoliv JEA v rozhodovacím procesu týkajícím se vnitřního trhu zaváděl hlasování kvalifikovanou většinou, otázky volného pohybu osob byly nadále rozhodovány jednomyslně, nebyly tedy takzvaně komunitarizovány.

Dostát závazku na vytvoření prostoru zbaveného fyzických bariér se rozhodla skupina států mimo struktury Společenství. Šlo o státy původní „Šestky“ (tj. zakládající státy Společenství) bez Itálie, které se podpisem Schengenské dohody 14. června 1985 zavázaly postupně odstraňovat celní a pasové kontroly na vzájemných hranicích. (Smlouva navazovala na obdobnou Saarbrückenskou dohodu mezi Spolkovou republikou Německo a Francií, která řešila problém front na hraničních přechodech od roku 1984.) Dohoda sice mířila na střednědobý až dlouhodobý horizont (což je vzhledem k choulostivé problematice hranic suverénních států pochopitelné), avšak u osobní přepravy zaváděla s okamžitým účinkem pouze zrakovou kontrolu, respektive namátkové kontroly.⁴⁶ K dalšímu pokroku došlo v roce 1990 po podepsání Schengenské prováděcí úmluvy, která harmonizovala vízový styk pro občany třetích států, založila Schengenský informační systém (SIS) a dále konkretizovala společné kroky k dosažení prostoru bez vnitřních hranic, byť za cenu zpřísnování kontrol na hranicích vnějších.⁴⁷

V návaznosti na JEA se otevřely možnosti mobility i ekonomicky neaktivním skupinám obyvatel. Nejprve byl roku 1987 rozhodnutím Rady založen program Erasmus, který dodnes usnadňuje akademickou mobilitu nejen studentům, ale i pedagogickému personálu.⁴⁸ Zatímco první rok fungování se do projektu zapojilo 3000 studentů, v následujících 35 letech se celkový počet zúčastněných navýšil na cca 13 milionů osob.⁴⁹ Kromě projektu Erasmus se však konečně podařilo dosáhnout konsenzu také v otázce uznávání vysokoškolských diplomů a kvalifikací.⁵⁰ Následně bylo dosaženo úplné svobody pohybu pro studenty i jejich rodinné příslušníky.⁵¹ Souběžně se možnosti mobility otevřely i důchodcům.⁵² Pro obě

⁴⁵ Jednotný evropský akt, *Úřední věstník* L 169, 29. června 1987.

⁴⁶ K Saarbrückenu viz Článek 31, resp. Článek 2 k zrakovým a namátkovým kontrolám: Schengenská dohoda ze dne 14. června 1985 o postupném odstraňování kontrol na společných hranicích.

⁴⁷ Úmluva k provedení Schengenské dohody ze dne 14. června 1985 mezi vládami států Hospodářské unie Beneluxu, Spolkové republiky Německo a Francouzské republiky o postupném odstraňování kontrol na společných hranicích.

⁴⁸ Council Decision of 15 June 1987 adopting the European Community Action Scheme for the Mobility of University Students (Erasmus), *Úřední věstník* L 166, 87/327/EEC, 25. června 1987.

⁴⁹ Zastoupení v České republice, „35 let programu Erasmus“, Evropská komise, publikováno 19. září 2022, https://czechia.representation.ec.europa.eu/35-let-programu-erasmus-2022-09-19_cs (staženo 24. dubna 2023).

⁵⁰ Směrnice Rady 89/48/EHS z 21. prosince 1988 o obecném systému pro uznávání vysokoškolských diplomů vydaných po ukončení nejméně tříletého odborného vzdělávání a přípravy, *Úřední věstník* L 19, 24. ledna 1989.

⁵¹ Tedy včetně možnosti studovat v zahraničí. Viz Směrnice Rady (EHS) 93/96 ze dne 29. října 1993 o právu pobytu pro studenty, *Úřední věstník* L 317, 18. prosince 1993.

skupiny obyvatel však platilo, že musely disponovat dostatečnými finančními prostředky a měly v hostitelském státě uzavřené nemocenské pojištění. Tyto podmínky měly předcházet situacím, kdy by se vnitrouijní migranti stávali břemenem pro systémy sociálního zabezpečení hostitelských zemí, a platí ostatně dodnes.

Polovina osmdesátých let přinesla kromě dynamického vývoje ve světové politice (zejména nástup Michaila Gorbačova na post generálního tajemníka ÚV KSSS a jeho politiky *perestrojky a glasnosti*) i podobný vývoj na poli evropské mobility. Poprvé se mobilita začala týkat i ekonomicky neaktivních obyvatel členských států. Společenství se rozhodlo pro odstranění vnitřních fyzických bariér a část zemí – Schengenská skupina – se rozhodla toto rozhodnutí uvést do chodu nezávisle na zbylých státech. Je pochopitelné, že některé státy (metaforicky řečeno) neměly obavu zařadit vyšší rychlost. V roce 1988 Cecchiniho zpráva „Program 1992“ udávala, že dokončení úplného vnitřního trhu by vyneslo zhruba dvě stě miliard ECU (referenční měna Společenství, vypočítávaná na základě podílu zemí na výrobě i obchodu) a zapříčinilo by vznik milionů pracovních míst.⁵³

1.4 Evropská unie a instituce evropského občanství

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let čelilo Společenství novým výzvám. Rozpad bipolárního světa přinesl otázku, zda je na čase rozšíření o bývalé neutrální státy. Převážil však názor, že nejprve je nutná hlubší institucionální reforma. Zároveň ještě nebyly vyřešeny otázky společné měny a po vpádu iráckých vojsk do Kuvajtu (nemluvě o vypuknutí občanské války v Jugoslávii) bylo jasné, že je zapotřebí nastavit alespoň minimální rámec společné zahraniční a bezpečnostní politiky.

Na výše zmíněné reagovalo Společenství svoláním série mezivládních konferencí od roku 1990, která vyvrcholila na vrcholném setkání v Maastrichtu 7. února 1992 podpisem Smlouvy o Evropské unii. Smlouva (zkráceně SEU, podle místa podpisu také nazývaná Maastrichtská) byla ratifikována 1. listopadu 1993 a proměnila Společenství v Evropskou unii. Používaná metafora vyobrazuje nově vzniklou Unii jako štít antického chrámu, který stojí na třech pilířích jednotlivých politik. První (nadmárodní, supranacionální či komunitarizovaný) pilíř představuje dosavadní agendu Společenství, v rámci níž se v rozhodovacím procesu používá hlasování kvalifikovanou většinou bez možnosti veta. Druhý pilíř zakládá společnou zahraniční a bezpečnostní politiku a třetí pilíř reprezentuje spolupráci v oblastech justice a vnitra. Tyto dva pilíře na rozdíl od prvního nadále ponechávají rozhodovací pravomoc na mezivládním principu, jednotlivá rozhodnutí tedy nadále vyžadují jednomyslnost. Významné novum smlouvy byla instituce evropského občanství, které je garantováno všem občanům členských států a rozšiřuje jejich původní občanství o evropská občanská práva (například právě právo na volný pohyb či rovnocenné

⁵² Směrnice Rady (EHS) 90/365 ze dne 28. června 1990 o právu pobytu zaměstnaných osob a osob samostatně výdělečně činných po skončení jejich pracovní činnosti, *Úřední věstník* L 180, 13. července 1990.

⁵³ Europe 1992, the Overall Challenge, Commission of the European Communities, 13 April 1988, SEC (88)524. Pro srovnání, v roce 1988 činil rozpočet celého Společenství 40 miliard ECU, Gerbet, *Budování Evropy*, 313.

zacházení).⁵⁴ Evropské občanství i volný pohyb osob se jakožto součást vnitřního trhu staly součástí prvního komunitarizovaného pilíře.

K prvnímu lednu 1994 rovněž vznikl Evropský hospodářský prostor (EHP; na základě smlouvy z Porta z 2. května 1992 mezi Společenstvím a Evropským sdružením volného obchodu). Ten do jisté míry propojil vnitřní trh Unie s ekonomikami šesti států (Norsko, Švédsko, Finsko, Island, Rakousko a Lichtenštejnsko) a oboustranně rozšířil možnosti volného pohybu osob pro občany členských států (avšak se zachováním hraničních kontrol). Stranou zůstalo Švýcarsko, které se ke čtyřem evropským základním svobodám připojilo pomocí bilaterálních dohod s Evropskou unií až v roce 1999 (respektive 2002).⁵⁵ Pro zjednodušení přístupu pracovníků na rozšířený trh vznikla Evropská služba zaměstnanosti (EURES).

Již zmíněná Schengenská prováděcí úmluva vstoupila v platnost s dvouletým zpožděním 26. března 1995. K Schengenské skupině zakládajících pěti států se postupně připojily Itálie (1990), Portugalsko a Španělsko (1991), Řecko (1992), Rakousko (1995) a Švédsko s Finskem a Dánskem (1996). Tím se podstatně rozšířil prostor bez fyzických bariér pro obyvatele členských států.

Devadesátá léta pokračovala v dynamické tendenci druhé poloviny let osmdesátých. Faktická konstitucionalizace evropského občanství obsažená v SEU znamenala vznik nezrušitelného nároku na volný pohyb, což může být považováno za důkaz proměny ekonomické podstaty Společenství v politickou Unii (podobně i zavedení společné zahraniční a bezpečnostní politiky). SEU položila základ cesty ke společné měně. Do Schengenského prostoru se zapojila většina členských států Unie, které tak uvedly do života myšlenku JEA pojímající vnitřní trh jako prostor zbavený vnitřních hranic.

1.5 Vývoj evropské mobility na přelomu století

V reakci na rozšíření Unie o bývalé neutrální státy (v roce 1995 bylo přijato Finsko, Švédsko i Rakousko) a zklamání z příliš bezzubé zahraniční politiky (což se nejvýrazněji projevilo neschopností reagovat na dále probíhající konflikt v bývalé Jugoslávii) bylo rozhodnuto o vypracování další velké pozměňovací smlouvy mezivládní konferencí. Amsterodamská smlouva (schválená Evropskou radou v červnu 1997 a v platnosti od 1. května 1999) formuluje princip Unie jako *prostoru svobody, bezpečnosti a práva*, v rámci něhož je do primární legislativy zahrnut i dosavadní právní řád Schengenu (tedy schengenské *acquis*), který je rozdělen mezi první a třetí pilíř.⁵⁶ Velká Británie a Irsko se rozhodly nezapojit do schengenské spolupráce a vyjednaly si dlouhodobou výjimku, takzvaný *opt-out*. V roce 1999 se naopak ke spolupráci připojilo i Norsko a Island. (Schengenská dohoda umožnila zjednodušení i v případě letecké dopravy.) Kvůli nutnosti

⁵⁴ Hlava II., Část druhá, Smlouva o Evropské unii, *Úřední věstník* C 191, 29. července 1992.

⁵⁵ Jedná se o sedm odvětvových dohod, také jako „dvoustranné dohody I“. Viz Dohoda mezi Evropským společenstvím a Švýcarskou konfederací o vzájemném uznávání posuzování shody, *Úřední věstník* L 114, 30. dubna 2002.

⁵⁶ Článek 1, Amsterodamská smlouva, *Úřední věstník* C 340, 10. listopadu 1997.

harmonizovat azylovou politiku po zahrnutí schengenského *acquis* v rámec unijního práva vzniklo několik navazujících dokumentů. Prvním byl již v roce 1999 pětiletý Program z Tampere, následovaný Haagským programem (2004) a Stockholmským programem (2009).

Na mezivládní konferenci v Nice byl 7. prosince 2000 Parlamentem, Radou a Komisí předložen pozoruhodný dokument Listina základních práv Evropské unie. Ten byl mezi lety 1999 a 2000 na popud Parlamentu vypracován takzvaným konventem. Konvent se pod předsednictvím Romana Herzoga skládal ze zástupců národních vlád, vnitrostátních parlamentů, Evropského parlamentu i Komise, a jeho úkolem bylo vypracovat politický dokument, který by shrnoval veškerá práva plynoucí z instituce evropského občanství. Volný pohyb osob byl zařazen do kapitoly občanských práv.⁵⁷ Dokument však (zejména pro britský odpor) nebyl přijat do smluvního rámce Unie. V Nice byla zároveň 26. února 2001 podepsána smlouva, která řešila administrativní přípravu Unie na očekávané rozšíření o postkomunistické státy střední a východní Evropy („Niceská“, v platnosti od 1. dubna 2003).

Ačkoliv by se dokončení měnové unie nemuselo na první pohled jevit jako událost důležitá pro rozvoj mobility, vznik jednotné měny Unie takto vykládat lze. Euro, kterým se začalo platit ve dvanácti z členských států 1. ledna 2002, usnadnilo obyvatelstvu přeshraniční styk a ušetřilo výdaje, které cestující v minulosti vynakládali na směnu valut. Další událostí, která by mohla zůstat opomenuta, ale při podrobnějším prozkoumání se jeví jako významná, bylo zřízení evropského průkazu zdravotního pojištění.⁵⁸ Ten umožnil osobám využívajícím možnosti mobility přístup klékařské péči bez nadbytečného papírování, a to nejen v členských státech Unie, ale i státech EHP a Švýcarsku.

Přelom století přinesl zejména prohlubování dosavadního stupně integrace. Konsolidace dosavadních směrnic a nařízení týkajících se volného pohybu dosáhla Směrnice Parlamentu a Rady 2004/38/ES.⁵⁹ Z teritoriálního hlediska se jednalo o užší zapojování vyspělých zemí Evropy buď přímo do unijních struktur, nebo alespoň těch na ni navázaných. (V roce 2004 se k schengenské skupině připojilo i Švýcarsko.) K významnějšímu rozšíření došlo až 1. května 2004, kdy do Unie vstoupilo osm států bývalého Východního bloku (skupina EU-8 zahrnující Českou republiku, Estonsko, Litvu, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko) spolu s Kyprem a Maltou. Bulharsko a Rumunsko byly do Unie přijaty 1. ledna 2007. V obavách z přehlcení domácích pracovních trhů zavedly některé západoevropské státy takzvaná přechodná opatření, která jim umožnila dočasné (až sedmileté) omezení vydávání pracovních povolení pro příchozí z nově přijatých států. Přesto se počet

⁵⁷ Kapitola V, Listina základních práv Evropské unie, *Úřední věstník* C 202, 7. června 2016.

⁵⁸ 2003/751/EC: Decision No 189 of 18 June 2003 aimed at introducing a European health insurance card to replace the forms necessary for the application of Council Regulations (EEC) No 1408/71 and (EEC) No 574/72 as regards access to health care during a temporary stay in a Member State other than the competent State or the State of residence, *Úřední věstník* L 276, 27. října 2003.

⁵⁹ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2004/38/ES ze dne 29. dubna 2004 o právu občanů Unie a jejich rodinných příslušníků svobodně se pohybovat a pobývat na území členských států, o změně nařízení (EHS) č. 1612/68 a o zrušení směrnic 64/221/EHS, 68/360/EHS, 72/194/EHS, 73/148/EHS, 75/34/EHS, 75/35/EHS, 90/364/EHS, 90/365/EHS a 93/96/EHS, *Úřední věstník* L 158, 30. dubna 2004.

vnitrounijních migrantů rapidně navýšil z šesti milionů v roce 2000 na necelých dvanáct milionů v roce 2009.⁶⁰

1.6 Evropské mobilita po Lisabonu

Niceská smlouva nepřinesla tolik žádanou hlubší reformu unijního právního, legislativního ani institucionálního rámce. Proto se Evropská rada rozhodla svolat druhý konvent, který by takovou smlouvu připravil. Konvent o budoucnosti pro Evropu (který zasedal mezi 28. únorem 2002 a 20. červencem 2003) vypracoval návrh, který je pro svoji ambicióznost a obsažené ústavní prvky nazýván „Ústavou pro Evropu“.⁶¹ V ratifikačním procesu však byl odmítnut (referendy ve Francii a Nizozemí), což nakonec vedlo k vytvoření alternativního řešení. To nespočívalo v přijetí jedné nové smlouvy, která by se vypořádala s dosavadní masou legislativy, ale v opětovném reformování smluv stávajících (pročež bývá tento alternativní návrh označován jako Reformní smlouva). Lisabonská smlouva byla podepsána 13. prosince 2007 a obsahovala drtivou většinu ustanovení navržených již roku 2004, nejvýraznější odchylkou bylo vynechání symbolických ústavních prvků, například hymny či vlajky. Kromě toho smlouva (v platnosti od 1. prosince 2009) zrušila třetí pilíř justice a vnitra. Tato agenda se stala součástí výhradních unijních politik, ve kterých získal i Parlament legislativní moc na základě řádného legislativního postupu, obdobně se rozšířila také jurisdikce Soudního dvora. Zároveň byla právně uznána Listina základních práv Unie, jejíž postavení bylo srovnáno s úrovní primární legislativy (opět s *opt-outem* pro Velkou Británii a Polsko).⁶²

V roce 2007 se do schengenské spolupráce naplno zapojily Česko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Malta, Polsko, Slovensko a Slovinsko, v roce 2011 Lichtenštejnsko a jako poslední k 1. lednu 2023 Chorvatsko. Obdobně se východním směrem rozšířila i eurozóna (2007 Slovinsko, 2008 Kypr a Malta, 2009 Slovensko, 2011—2015 pobaltské státy a opět 2023 Chorvatsko). Ve druhé dekádě 21. století však došlo také k prvnímu případu teritoriální dezintegrace v dějinách Unie (případně Společenství, nepočítáme-li odloučení Grónska v roce 1985). V červnu 2016 ve Velké Británii proběhlo referendum o otázce členství v Unii, nadpoloviční většina 51,9 % hlasů rozhodla o výsledku vystoupit z Unie. Spojené království opustilo Unii k 31. lednu 2020, 31. prosince 2020 byl ukončen volný pohyb pracovníků mezi Británií a Unií. Status pracovníků, kteří v Británii pobývali již před tímto datem, oboustranně zajišťuje dohoda o vystoupení. Na nově příchozí (či recipročně

⁶⁰ Saara Koikkalainen, „Free Movement in Europe: Past and Present“, Migration Policy Institute. 21. dubna 2011, <https://www.migrationpolicy.org/article/free-movement-europe-past-and-present> (staženo 1. února 2021).

⁶¹ Smlouva o Ústavě pro Evropu, *Úřední věstník Evropské unie* C 310/1, 16. prosince 2004.

⁶² Smlouvu o založení Evropského společenství přejmenovává na Smlouvu o fungování Evropské unie (SFEU). K problematice volného pohybu osob viz Hlava IV. a Hlava V. (SFEU), Lisabonská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství, podepsaná v Lisabonu dne 13. prosince 2007, *Úřední věstník* C 306, 17. prosince 2007.

odchozí) se vztahují ustanovení obchodní dohody.⁶³ Cestování, které je již dnes o poznání složitější, se s nejvyšší pravděpodobností ještě zkomplikuje po zavedení oboustranné povinnosti elektronické cestovní autorizace.⁶⁴

Od roku 2015 se některé státy Schengenu krátkodobě a jednostranně rozhodly pro obnovení pohraničních kontrol (což schengenský rámec umožňuje v případech ohrožení veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti⁶⁵). Důvodem byl tlak, který vyvolávala jednak probíhající migrační a azylová krize, ale také série teroristických útoků v západní Evropě.⁶⁶ Od jara roku 2020 se intenzita krátkodobých (ale dlouhodobě se opakujících) uzavírek vnitřních hranic prohloubila. Tentokrát byla příčinou pandemie onemocnění COVID-19, jednotlivé státy tudíž v zájmu ochrany veřejného zdraví přistupovaly buď k úplnému zákazu cestování, nebo vyžadovaly při vstupu do země například zdravotní potvrzení o provedeném testování na přítomnost viru SARS-CoV-2. Situace se částečně zjednodušila po přijetí jednotného evropského digitálního certifikátu EU COVID. Série těchto událostí však ukázala, že ani výdobytky evropské mobility nemusejí mít stabilní trvání. Británie se volnému pracovnímu trhu uzavřela úplně. V polykrizi konce druhé dekády se některé členské státy rozhodly alespoň částečně uzavírat vzájemné hranice. Od roku 2006 ke konci roku 2022 bylo zavedeno celkem 353 takovýchto krátkodobých opatření, s rapidním nárůstem právě v roce 2015 a ještě vyšší tendencí od roku 2020.⁶⁷

⁶³ Dohoda o obchodu a spolupráci mezi Evropskou unií a Evropským společenstvím pro atomovou energii na jedné straně a Spojeným královstvím Velké Británie a Severního Irska na straně druhé, *Úřední věstník* L 149, 30. dubna 2021.

⁶⁴ Ivan Kytka, „Dlouhé hraniční kontroly, komplikace při cestování, méně turistů. Do EU by se rádo vrátilo už 61 % Britů“, *Deník N*, 25. dubna 2023, <https://denikn.cz/1132351/dlouhe-hranicni-kontroly-komplikace-pri-cestovani-mene-turistu-do-eu-by-se-rado-vratilo-uz-61-britu/?ref=tit> (staženo 27. dubna 2023).

⁶⁵ Viz například Článek 72, Hlava V. (SFEU), Lisabonská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství, podepsaná v Lisabonu dne 13. prosince 2007, *Úřední věstník* C 306, 17. prosince 2007.

⁶⁶ Viz například Estelle Evrard, Birte Nienaber a Adolfo Sommaribas. „The Temporary Reintroduction of Border Controls Inside the Schengen Area: Towards a Spatial Perspective“, *Journal of Borderlands Studies* 35, č. 3 (2020): 369-383, <https://doi.org/10.1080/08865655.2017.1415164> (staženo 29. dubna 2023).

⁶⁷ Evropská komise. „Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 and 28 et seq. of the Schengen Borders Code“. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area/temporary-reintroduction-border-control_en (staženo 29. dubna 2023).

2. Evropská mobilita z pohledu vybraných teorií evropské integrace

Cílem této kapitoly je výše předloženou stat' věnující se historické dimenzi vývoje evropské mobility uvést do kontextu vybraných teoretických konceptů evropské integrace. Nejprve se zabývám teoretickým aspektem dějin integrace, kritice je podroben již zmíněný koncept sledu zlomových událostí. Následně se pozornost stáčí k otázce, jak vnímat diferencovanou integraci takzvané vícerychlostní Evropy. Dalším diskutovaným tématem je komplexní problematika možných dopadů vnitrouijní migrace. V závěru je vypořádána otázka linearity procesu evropské integrace a jsou představeny soudobé výzvy Evropské unie.

2.1 Lineární vývoj, či řada přelomových událostí?

Jak bylo uvedeno v minulé kapitole, neofunkcionalistická teorie evropské integrace pohlíží na integrační proces jako na proces přelévání, kdy se spolupráce států v určitých oblastech dále přelévá do dalších sektorů. Po přečtení předchozí kapitoly se takový výklad může jevit jako obhajitelný. Domnívám se, že nejprve je však nutné se seznámit se základní teorií dějin evropské integrace, teorií přelomových událostí.⁶⁸ Ta se od neofunkcionalistického modelu liší zejména tím, že se jedná o výlučně historické uchopení, zatímco teorie přelévání byla vždy chápána i jako politická teorie, což dokládá fakt, že byla formulována samotnými průkopníky evropské integrace.⁶⁹

Pojetí integračního procesu jako řady přelomových událostí (jehož aktuálně nejvýraznějším představitelem je americký teoretik mezinárodních vztahů Andrew Moravcsik⁷⁰) spočívá ve vyzdvihování klíčových událostí, zde podpisů mezivládních smluv na úrovni summitů, jež udávají další vývoj integrace. Kratochvíl nabízí kritiku této teorie. Vyčítá jí například opomíjení historického kontextu integračního procesu, stejně tak i ignorování vlivu jiných aktérů (zejména v konfliktu summitů s Evropským parlamentem či Komisí). V takto vyprávěném narativu se, jak upozorňuje Kratochvíl, může integrace také jevit jako nelineární proces, ve kterém dochází ke střídání rapidního vývoje s delšími obdobími stagnace. Přitom, jak bylo popsáno v úvodu k předchozí kapitole, primární legislativa nevytváří automatické předěly ve vývoji, ale následují ratifikační a přechodná období, kdy je nutno zavést a implementovat sekundární legislativu. Stejně tak se primární legislativa nezjevuje zčista jasna, jejímu přijímání předcházejí zpravidla dlouhé a náročné rozhovory o delegování státní suverenity. Nicméně i minulé kapitola se držela dělení dle „velkých“ smluv (až na uvedené dvě výjimky, a to smlouvy Slučovací a Niceské), neboť jak již bylo řečeno, tento koncept může být užitečný pro přehlednost při chronologickém popisu.

⁶⁸ Zde a dále viz Kratochvíl, *Teorie evropské integrace*, 37—46.

⁶⁹ Viz již citovaný článek: Spaak, "The Integration of Europe", 96—97.

⁷⁰ Také *Major Turning Points*. Více Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, (Ithaca: Cornell University Press, 1998).

2.2 Fenomén vícerychlostní Evropy

Ve stati bylo popsáno, jak se Společenství založené šesticí států rozšířilo až na sedmadvacítku států (respektive před brexitem dokonce osmadvacítku). V polovině osmdesátých let však Schengenskou skupinu tvořila pouze pětice z tehdejších deseti států. Jak lze pohlížet na tento zvláštní, diferenciativní rys vývoje evropské mobility? Nejprve je nutné si uvědomit, že pravděpodobně právě choulostivost otázky státních hranic vyžadovala toto speciální řešení. Státní hranice jsou vnímány jako integrální součást národní identity, vymezují teritorium obývané národem a jsou důkazem státní suverenity. Odstažitosť Velké Británie, která se do Schengenského rámce spolupráce nikdy nezapojila (ostatně se ani nevzdala národní měny), pouze vyjadřovala bytostně anglickou liknavosť v otázkách evropské identity.⁷¹ Precedens, který nerovnoměrná integrace Schengenské skupiny představovala, byl následně Amsterodamskou smlouvou implementován do unijní legislativy. Jedná se o mechanismus takzvaně „posílené“ či „užší“ spolupráce, který členskými státům umožňuje přijímat rozhodnutí nad rámec stanovený evropskou legislativou, například v oblastech, kde je společné řešení těžko dosažitelné.⁷² Tento aspekt začal být pomocí metafory označován za fenomén „vícerychlostní“ Evropy, kdy proces evropské integrace představoval dálnici, zatímco státy se proměnily v automobily vybírající si z levého rychlejšího či pravého stabilnějšího pruhu.

Posílená spolupráce se však nestala jediným zástupcem principu nerovnoměrné integrace v unijní legislativě. Stejně mohou být vnímána i přechodná období. Jednak se jedná o *horizontální* přechodná období, která byla popsána v podkapitole věnující se období Amsterodamské smlouvy. To jsou přechodná opatření následující přijetí nového státu, mají krátkodobý charakter a umožňují postupné zavedení *acquis* do domácí legislativy (proces *européizace*) či chrání pracovní trhy členských států. *Vertikální* přechodná období se dají identifikovat jako ta mezidobí, která dělí přijetí primární (proklamační) a sekundární (prováděcí) legislativy. Za svého druhu přechodné opatření se dají označit i *opt-outy*, neboť i tyto dlouhodobé výjimky jsou zrušitelné.⁷³ Amsterodamská smlouva sice zařadila schengenské *acquis* do rámce primární legislativy, novým členskými státům se tato spolupráce naplno otevírá až po implementaci domácí legislativy, zapojení do SIS a prokázání účinné ochrany vnější hranice (tedy té s třetími státy). Zmíněné Chorvatsko na plnohodnotné členství v Schengenské skupině čekalo deset let. Bulharsko s Rumunskem, které jsou členskými státy Unie od roku 2007, se členství v tomto elitním klubu zatím nedočkaly, přestože splňují požadovaná kritéria. Členství ještě musí jednomyslně schválit Evropská rada (v posledním hlasování se proti postavilo Nizozemí a Rakousko), k čemuž ji

⁷¹ Tony Judt, *Zapomenuté 20. století: Osobnosti, události, ideje* (Praha: Prostor, 2019), 254—257.

⁷² Pro umožnění zahájení posílené spolupráce je nutné splnění několika podmínek. Více viz Článek 20 (SEU) a Hlava III. (SFEU) ve znění Lisabonské smlouvy.

⁷³ Ivo Šlosarčík, „Přechodná období jako nástroj flexibility při rozšiřování Evropské unie“, *Mezinárodní vztahy* 39, č. 1 (2004): 50—53, <https://mv.iir.cz/article/view/104> (staženo 13. prosince 2020).

již vyzvala Komise a pomocí rezoluce tak učinil i Evropský parlament.⁷⁴ Pokud tak brzy neučiní, hrozí ztráta pocitu legitimacy integračního procesu v obou státech či jiná forma rozkolu, jak se již projevuje stažením rumunského velvyslance z Vídně či sílící podporou proruských kruhů v Bulharsku. Někteří byli ponecháni v odstavném pruhu, zcela proti své vůli a navzdory své snaze dostat závazkům legislativních pravidel.

2.3 Možné dopady evropské mobility

Zásadní, byť nesmírně komplexní otázkou je, jaké jsou dopady mobility na členské státy. Ekonom Paul Collier, jeden z předních odborníků na migraci v současnosti, se ve svém výzkumu sice věnuje dopadům migrace na rozvojové země, domnívám se však, že některé z jeho závěrů mohou být aplikovatelné i v kontextu evropské mobility. Komplexitu výše položené otázky definuje: „Migrace má jak příznivé, tak i nepříznivé účinky, takže spolehlivý odhad čistého efektu by byl pro celkové zhodnocení účinku migrace ... rozhodující.“⁷⁵ Ať už u vysílajících, či přijímajících zemí můžeme rozdělit dopady do dvou skupin, politické a ekonomické. Hlavním politickým motivem pro nastavení tak otevřených možností evropské mobility, k jakému došlo na přelomu století, mohlo být posilování sociokulturního aspektu evropské integrace a upevnění identity evropských občanů.⁷⁶ Jak však ukázalo hlasování o brexitu, na lokální úrovni může být jev přesně opačný.⁷⁷

Z ekonomického hlediska jsou dopady na hostitelské země vesměs kladné (zvyšování jak celkové síly hospodářství, tak mezd, nicméně ani zde neplatí jasná jednoznačnost), u zemí původu je situace složitější – migranti sice posílají domů zpětné platby (případně se vrací s naspořenými úsporami), na druhou stranu nejčastěji odcházejí talentovaní a motivovaní lidé, na jejichž vzdělání se finančně podílely vysílající státy.⁷⁸ Zatímco v padesátých letech, kdy se mobilita pracovníků v Evropě začala institucionálně rozvíjet, šlo hlavně o italské migranty z málo industrializovaného jihu země, v té době silně postiženého vysokou nezaměstnaností (což je činilo pro jejich domovský stát postradatelnými, nemluvě o tom, že zpětné transfery pomáhaly stimulovat tamní hospodářské prostředí), ve 21. století se situace po Východním rozšíření dramaticky proměnila.

Tony Judt ve svém eseji o budoucnosti Evropy v polovině devadesátých let neváhal označit možný vstup postkomunistických zemí za „charitativní akt“ ze strany členských

⁷⁴ Resolution on the accession of Romania and Bulgaria to the Schengen area 2022/2852 (RSP), Evropský parlament, 18. října 2022.

⁷⁵ Collier, *Exodus*, 157.

⁷⁶ Bonin, Holger et al., „Geographic Mobility in the European Union: Optimising its Economic and Social Benefits“, *IZA Research Report*, č. 19 (červenec 2009): 6, https://docs.iza.org/report_pdfs/iza_report_19.pdf (staženo 28. dubna 2023).

⁷⁷ Což je nicméně extrémní případ, srov. výzkum citovaný v prvním odstavci úvodu práce. K brexitu Hobolt, Sara B., „The Brexit vote: a divided nation, a divided continent“, *Journal of European Public Policy* 23, č. 9 (2016): 1259–1277, <http://dx.doi.org/10.1080/13501763.2016.1225785> (staženo 6. dubna 2020).

⁷⁸ Collier však v hodnocení efektu *brain drain* (odliv mozků) není tak nekompromisní, jak bývá zvykem. Například argumentuje, že vzory migrantů dále zvyšují motivaci u mladších generací, z nichž však ne všichni v konečném důsledku domácí půdu opustí. Collier, *Exodus*, 97–123, 169–200.

států.⁷⁹ S časovým odstupem a realitou Východního rozšíření však někteří z pozorovatelů začínají nazírat celou problematiku z nových úhlů. Bývalá europoslankyně Clotilde Armand vyvrací dojem západoevropských států, které se v rozpočtových debatách prezentují jako ty dobročinné, ty které (jak by mohl napovídat pohled na rozdělení mezi čisté plátce a příjemce unijních peněz) subvencují chudší státy na východní periferii. Vezmeme-li však v potaz přesuny mladých a vzdělaných pracovníků z východu na západ, a rovněž akvizice místních firem západními vlastníky (hodnotu těchto akvizic Armand vyčísluje na zhruba dvojnásobek částky, která byla středoevropským státům poskytnuta v rámci strukturálních a kohezních fondů), celá rovnice začíná postrádat jasně vyčíslitelný výsledek.⁸⁰ Když se do debaty zapojil i ředitel Polského ekonomického institutu Piotr Arak, vyšlo najevo, že pouze za rok 2018 mohly tyto nepřímé investice z východu na západ dalece přesáhnout objem celého ročního rozpočtu Unie.⁸¹ Slovy Paula Colliera: „Je tedy možné, že levá ruka poskytuje pomoc, zatímco pravá ruka ji přijímá, a pomoc tak není darem, ale splátkou dluhu.“⁸² Nebylo cílem zde celou debatu rozsoudit (pro to nyní chybí i vyčerpávající výzkum ekonomické povahy), ale poukázat na jeden problematický aspekt, se kterým se rozvoj evropské mobility pojí.

2.4 Výzvy nelineárního procesu evropské integrace

Nyní je načase vrátit se k otázce linearity integračního procesu. Vezmeme-li v potaz i dezintegrační tendence, kterým proces čelí, obrázek jasně lineárního směřování se drolí. Integrace totiž není nějakou „dějinnou zákonitostí“, jak by se mohlo jevit prizmatem historizujících myšlenkových systémů. Neofunkcionalistická teorie se v pravdě odráží pouze u těch sektorů, ve kterých státy učinily politické rozhodnutí delegovat své pravomoci a spolupracovat na propojování trhů, částečně i dílem náhody a vnějších vlivů. Stejně tak mohou politická rozhodnutí ovlivňovat proces směrem k dezintegraci, jak ukázalo hlasování o brexitu, které se stalo typickým představitelem voleb druhého řádu (*second-order voting*) řešícím vnitrostátní politické spory na špatné úrovni, či vynucené občanství druhé kategorie pro občany Bulharska a Rumunska.⁸³

Rozumnější je tedy na evropský integrační proces nahlížet jako na unikátní a neopakovatelný vývoj *sui generis*.⁸⁴ Jak napovídá název teorií *evropské integrace* či samostatný společenskovědní obor *evropských studií*, tento přístup si v soudobé debatě vydobyl dominanci, což lze také vnímat jako vyústění dlouhodobého konfliktu teleologických filozofií (v minulosti nejhlásitěji projevených v německém romantismu

⁷⁹ Judt, *Velká iluze*, 146—147.

⁸⁰ Clotilde Armand, „Eastern Europe gives more to the West than it gets back“, *Financial Times*, 12. února 2020, <https://www.ft.com/content/39603142-4cc9-11ea-95a0-43d18ec715f5> (staženo 15. dubna 2023).

⁸¹ Piotr Arak, „Letter: Brain drain from eastern Europe has high price tag“, *Financial Times*, 19. února 2020, <https://www.ft.com/content/15dba9f8-5184-11ea-90ad-25e377c0ee1f> (staženo 15. dubna 2023).

⁸² Collierova slova se sice týkají vztahu vyspělých a rozvojových zemí, ale trefně popisují i zde naznačenou situaci. Collier, *Exodus*, 200.

⁸³ Hobolt, „The Brexit vote: a divided nation, a divided continent“, 1259—1277.

⁸⁴ Například Føllesdal, Andreas. „EU Legitimacy and Normative Political Theory“, in *European Union Studies*, eds. Michelle Cini a Angela K. Bourne (Hampshire: Palgrave Macmillan Ltd, 2006), 165—171.

hegelianismu) a osvícenského přístupu Immanuela Kanta. Jak ve své politické filozofii zdůrazňoval Karl Popper, jednotlivé výdobytky demokratických institucí nejsou danostmi, ale vyžadují všestrannou péči. Ačkoliv Francis Fukuyama předpovídal s rozpadem Sovětského bloku i příchod konce dějin, dvacáté první století přineslo novou řadu konfliktů dějinného významu, z nichž zatím poslední a nejkrvavější je ten již více než rok probíhající na evropském území po vpádu ruských vojsk na Ukrajinu. Evropská unie byla postavena před novou a bezprecedentní bezpečnostní výzvou, tentokrát se však projevila účinnější možnost společné zahraniční a bezpečnostní politiky, kterou přinesla Lisabonská smlouva.

Dále probíhá i integrační proces, v rámci něhož by neměla být opomenuta komplexní problematika nastíněných možných dopadů mobility. V případě jednání o vstupu Ukrajiny do Unie či v přípravách poválečných plánů obnovy to platí dvojnásob. Tentokrát by se měl vzít v potaz fakt, že i střeoevropské státy již léta těží například z příchodu ukrajinských lékařů a (alespoň v případě České republiky) sektor výstavby je na ukrajinských pracovnících takřka závislý. Jednoduchá rovnice blahosklonné pomoci Ukrajině se tedy také mění v pouhou splátku dluhu, morální povinnost. Nosná myšlenka integrace, tedy že uskupení je společenstvím sociální spravedlnosti, je nyní ohrožena, což tvoří asi tu nejzávažnější výzvu pro celou Unii.

Závěr

Hlavním záměrem této práce bylo zodpovědět otázku, kde lze nalézt původ fenoménu evropské mobility a jaký byl její institucionální vývoj. První podkapitola se věnovala vývoji před vznikem Evropského hospodářského společenství. Bylo dokázáno, že některé prvky mobility obsahovaly již multilaterální dohody o vzniku celní unie Beneluxu či volného uskupení skandinávských států v rámci Nordické rady. Volný pohyb pracovníků v sektoru ocelářství a těžby uhlí garantovala Smlouva o založení Evropského společenství uhlí a oceli, italským pracovníkům ostatních sektorů se otevřely některé trhy po navázání bilaterálních dohod. Po podepsání Římských smluv se volný pohyb rozšířil o všechny pracovníky v priméru a sekundéru, úprava z roku 1968 umožnila, aby pracovníci mohli být doprovázeni svými rodinami. K dynamickému vývoji došlo po podepsání Aktu o jednotné Evropě v polovině osmdesátých let, kdy byl volný pohyb garantován i ekonomicky neaktivním skupinám obyvatel členských států Společenství. Některé ze států se rozhodly usnadnit vzájemný přeshraniční styk odstraněním hraničních kontrol na bázi Schengenské spolupráce.

Vývoji po založení Evropské unie se věnují podkapitoly čtyři až šest. Za nejdůležitější změnu, kterou Evropská unie přinesla, je zde považován vznik instituce evropského občanství. Volný pohyb se tak stal politickým právem občanů členských států. Amsterodamská smlouva zahrnuje schengenskou spolupráci do unijního právního rámce a dění po jejím přijetí je možné označit nejen jako proces prohlubování dosavadního stupně integrace, ale i teritoriálního rozšiřování Unie o postkomunistické státy. S přijetím Lisabonské smlouvy je spojena institucionální reforma, legislativní účinnosti rovněž nabyla Listina základních práv Unie. Druhá polovina desátých let 21. století však přinesla i jisté dezintegrační prvky v oblasti mobility. Zprvce se jednalo o britské rozhodnutí vystoupit z Unie a tím omezit přístup pracovníků z členských států na svůj pracovní trh. Druhá forma dezintegrace byla identifikována jako krátkodobá opatření znovu zavádějící hraniční kontroly na společných hranicích po vypuknutí migrační a azylové krize, stejně tak po vypuknutí globální pandemie onemocnění COVID-19.

Zjištěné skutečnosti byly v diskusi dány do souvislosti vybraných teoretických konceptů evropské integrace. Probrány zde byly hranice historického přístupu pojmání integračního procesu jako sledu přelomových událostí. Přiblížen byl neofunkcionalistický model integrace, pozornost byla věnována rovněž teorii vícerychlostní Evropy. Dalším cílem bylo zodpovědět, jaké mohou být možné dopady integrace v oblasti mobility. V závěrečné podkapitole diskuse byly tyto poznatky spojeny ve shrnutí, které se také snaží vypořádat s otázkou, zda lze evropský integrační model vnímat jako lineární proces. Rovněž zde byly identifikovány současné výzvy integračního procesu, zejména hrozba ztráty pocitu sociální spravedlnosti.

Summary

The main aim of this bachelor thesis was to describe the genesis and the institutional development of European mobility. The first subchapter dealt with certain kinds of mobility before the establishment of the European Economic Community, because some mobility developing aspects might be found in multilateral treaties which were signed in the 1940's and 1950-s. Firstly, it was the London Customs Convention, the treaty that established the Benelux Customs Union, followed by the regional cooperation of Scandinavia, which is known as the Nordic Council. Freedom of movement in the sectors of coal mining and steel industry was guaranteed by the Treaty establishing the European Coal and Steel Community in 1951. Mobility rights were extended to all workers in the primary and secondary sector in the European Economic Community. Regulation No 1612/68 of the Council guaranteed the right of mobility for workers' families as well. The Single European Act from the mid 1980's meant a significant landmark in the development of European mobility. Freedom of movement was guaranteed to economically inactive groups of the population (students, seniors). The Schengen group of states agreed on the abolition of checks at internal borders.

The progress of European mobility in the European Union is described in subchapters 4—6. The key contribution of the Maastricht Treaty (which came into force in 1993) is the fact that it established European citizenship. Freedom of movement became a fundamental political right of all citizens in the member states. The Amsterdam Treaty incorporated the Schengen *acquis* into the legislative framework of the EU. Member states continued deepening the integration process in the late 1990's. The Eastern Enlargement in 2004 and 2007 extended the EU to the former Eastern Bloc states. Institutional reform was reached by the Lisbon Treaty, which also incorporated the Charter of Fundamental Rights into the legislative framework of the EU. The second decade of the 21st century brought some disintegrative tendencies. First was the outcome of the British referendum on its membership in the EU, which led to the formal procedure of leaving the EU on 31 January 2020. Other disintegrative events in the field of mobility are identified as the temporary reintroductions of border controls during the 2015 European migrant crisis and the travel restrictions during the global COVID-19 pandemic.

In the final discussion, the ascertained knowledge is confronted with certain European integration theories. The theory of major historical breaks, a neofunctionalist model of integration and the theory of a multi-speed Europe are discussed. It also sheds some light on the possible effects of integration in the area of mobility. The discussion is concluded in a subchapter which deals with the linear model of integration, while also identifying contemporary challenges to European integration.

Bibliografie

Primární zdroje

Primární legislativa Společenství, respektive Unie

Smlouva o založení Evropského společenství uhlí a oceli. 18. dubna 1951.

Smlouva o zřízení Evropského hospodářského společenství. 25. března 1957.

Jednotný evropský akt, *Úřední věstník* L 169, 29. června 1987.

Smlouva o Evropské unii, *Úřední věstník* C 191, 29. července 1992.

Amsterodamská smlouva, *Úřední věstník* C 340, 10. listopadu 1997.

Smlouva o Ústavě pro Evropu, *Úřední věstník Evropské unie* C 310/1, 16. prosince 2004.

Lisabonská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství, podepsaná v Lisabonu dne 13. prosince 2007, *Úřední věstník* C 306, 17. prosince 2007.

Listina základních práv Evropské unie, *Úřední věstník* C 202, 7. června 2016.

Sekundární legislativa Společenství, respektive Unie

Nařízení Rady č. 15 ze dne 16. srpna 1961 o prvních opatřeních k dosažení volného pohybu pracovníků uvnitř Společenství

Směrnice Rady ze dne 25. února 1964 o koordinaci zvláštních opatření týkajících se pohybu a pobytu cizích státních příslušníků, která byla přijata z důvodů veřejného pořádku, veřejné bezpečnosti nebo veřejného zdraví, *Úřední věstník* 56, 4. dubna 1964.

Nařízení Rady (EHS) č. 1612/68 ze dne 15. října 1968 o volném pohybu pracovníků uvnitř Společenství, *Úřední věstník* L 257, 19. října 1968.

Směrnice Rady (EHS) 73/148 ze dne 21. května 1973 o odstranění omezení pohybu a pobytu státních příslušníků členských států uvnitř Společenství v oblasti usazování a pohybu služeb, *Úřední věstník* L 172, 28. června 1973.

Council Decision of 15 June 1987 adopting the European Community Action Scheme for the Mobility of University Students (Erasmus), *Úřední věstník* L 166, 87/327/EEC, 25. června 1987.

Směrnice Rady (EHS) 89/48 ze dne 21. prosince 1988 o obecném systému pro uznávání vysokoškolských diplomů vydaných po ukončení nejméně tříletého odborného vzdělávání a přípravy, *Úřední věstník* L 19, 24. ledna 1989.

Směrnice Rady (EHS) 90/365 ze dne 28. června 1990 o právu pobytu zaměstnaných osob a osob samostatně výdělečně činných po skončení jejich pracovní činnosti, *Úřední věstník* L 180, 13. července 1990.

Směrnice Rady (EHS) 93/96 ze dne 29. října 1993 o právu pobytu pro studenty, *Úřední věstník* L 317, 18. prosince 1993.

2003/751/EC: Decision No 189 of 18 June 2003 aimed at introducing a European health insurance card to replace the forms necessary for the application of Council Regulations (EEC) No 1408/71 and (EEC) No 574/72 as regards access to health care during a

temporary stay in a Member State other than the competent State or the State of residence, *Úřední věstník* L 276, 27. října 2003.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2004/38/ES ze dne 29. dubna 2004 o právu občanů Unie a jejich rodinných příslušníků svobodně se pohybovat a pobývat na území členských států, o změně nařízení (EHS) č. 1612/68 a o zrušení směrnic 64/221/EHS, 68/360/EHS, 72/194/EHS, 73/148/EHS, 75/34/EHS, 75/35/EHS, 90/364/EHS, 90/365/EHS a 93/96/EHS, *Úřední věstník* L 158, 30. dubna 2004.

Resolution on the accession of Romania and Bulgaria to the Schengen area 2022/2852 (RSP), Evropský parlament, 18. října 2022.

Ostatní legislativa

Accord de Pré-Union entre le Royaume des Pays-Bas et l'Union Economique Belgo-Luxembourgeoise à Luxembourg, le 15 octobre 1949, *Tractatenblad van hen Koninkrijk der Nederlanden* trb-1954-118, 13. září 1954.

Schengenská dohoda ze dne 14. června 1985 o postupném odstraňování kontrol na společných hranicích.

Úmluva k provedení Schengenské dohody ze dne 14. června 1985 mezi vládami států Hospodářské unie Beneluxu, Spolkové republiky Německo a Francouzské republiky o postupném odstraňování kontrol na společných hranicích.

Dohoda mezi Evropským společenstvím a Švýcarskou konfederací o vzájemném uznávání posuzování shody, *Úřední věstník* L 114, 30. dubna 2002.

Dohoda o obchodu a spolupráci mezi Evropskou unií a Evropským společenstvím pro atomovou energii na jedné straně a Spojeným královstvím Velké Británie a Severního Irska na straně druhé, *Úřední věstník* L 149, 30. dubna 2021.

Judikatura

Rozsudek ze dne 12. prosince 1974, Walrave a Koch, C-36/74, EU:C:1974:140.

Rozsudek ze dne 8. dubna 1976, Royer, C-48/75, EU:C:1976:57.

Rozsudek ze dne 14. července 1977, Sagulo, C-8/77, EU:C:1977:131.

Archivní zdroje

Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council (Milan, 28-29 June 1985), COM(85) 310.

Dooge, James et al. *Report to the European Council*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1985.

Europe 1992, the Overall Challenge. Commission of the European Communities. 13 April 1988, SEC (88)524.

Recommandations adoptées par le Conseil nordique (Copenhague, 13 février 1953). Archives historiques du Conseil de l'Europe, Strasbourg. Nordic Council 1949/1957, 24029.

Report to the European Council by the ad hoc committee "On a People's Europe", 29 June 1985, A 10.04 COM 85, SN/2536/3/85.

"Solemn Declaration on European Union". Bulletin of the European Communities č. 6, Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, 1983, 24—29.

Statistické zdroje

Evropská komise. „Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 and 28 et seq. of the Schengen Borders Code“. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area/temporary-reintroduction-border-control_en (staženo 29. dubna 2023).

Evropská unie. „Standard Eurobarometer 96 – Public opinion in the European Union“. Duben 2022. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2553> (staženo 19. prosince 2022).

Tarchi, Dario et al. (eds. Davide Bongiorno et al.). *Atlas of Migration – 2021*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. <http://dx.doi.org/10.2760/979899> (staženo 20. prosince 2022).

Sekundární zdroje

Knihy

Boswell, Christina a Andrew Geddes. *Migration and Mobility in the European Union*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011.

Collier, Paul. *Exodus. Jak migrace mění náš svět*. Praha: Libri, 2017.

Defarges, Philippe Moreau. *Evropské instituce*. Praha: Karolinum, 2002.

Favell, Adrian. *Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*. Oxford: Blackwell, 2008.

Gerbet, Pierre. *Budování Evropy*. Praha: Karolinum, 2004.

Giddens, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999.

Horčíčka, Václav a Marin Kovář. *Dějiny evropské integrace II*. Praha: Triton, 2006.

Judt, Tony. *Velká iluze? Esej o Evropě*. Praha: Prostor, 2020.

Judt, Tony. *Zapomenuté 20. století: Osobnosti, události, ideje*. Praha: Prostor, 2019.

Kratochvíl, Petr. *Teorie evropské integrace*. Praha: Portál, 2008.

Moravcsik, Andrew. *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.

Ostajen, Mark van a Peter Scholten (eds.). *Between Mobility and Migration*. Cham: SpringerOpen, 2018.

Šlosarčík, Ivo. *Politický a právní rámec evropské integrace*. Praha: Walters Kluwer, 2010.

Tichý, Luboš et al. *Dokumenty ke studiu evropského práva*. Praha: Linde Praha a. s., 2006.

Weber, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy: od antických počátků do současnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

Články

Bonin, Holger et al. „Geographic Mobility in the European Union: Optimising its Economic and Social Benefits“. *IZA Research Report*, č. 19 (červenec 2009): https://docs.iza.org/report_pdfs/iza_report_19.pdf (staženo 28. dubna 2023).

Dulphy, Anne a Christine Manigand. „Entretien avec Pierre Gerbet, professeur émérite à l'Institut d'études politiques de Paris“. *Histoire@Politique* 1, č. 2 (únor 2007): 13, <https://doi.org/10.3917/hp.002.0013> (staženo 26. dubna 2023).

Evrard, Estelle, Birte Nienaber a Adolfo Sommaribas. „The Temporary Reintroduction of Border Controls Inside the Schengen Area: Towards a Spatial Perspective“. *Journal of Borderlands Studies* 35, č. 3 (2020): 369-383, <https://doi.org/10.1080/08865655.2017.1415164> (staženo 29. dubna 2023).

Føllesdal, Andreas. „EU Legitimacy and Normative Political Theory“. In *European Union Studies*, eds. Michelle Cini a Angela K. Bourne. Hampshire: Palgrave Macmillan Ltd, 2006, 151—173.

Hobolt, Sara B. „The Brexit vote: a divided nation, a divided continent“. *Journal of European Public Policy* 23, č. 9 (2016): 1259—1277, <http://dx.doi.org/10.1080/13501763.2016.1225785> (staženo 6. dubna 2020).

Hieronymi, Otto. „The Nansen Passport: A Tool of Freedom of Movement and of Protection“. *Refugee Survey Quarterly* 22, č. 1 (duben 2003): 36—47, <https://doi.org/10.1093/rsq/22.1.36> (staženo 15. prosince 2022).

Spaak, Paul-Henri. „The Integration of Europe: Dreams and Realities“. *Foreign affairs* 29, č. 1 (říjen 1950): 94—100, <https://doi.org/10.2307/20030817> (staženo 6. prosince 2022).

Šlosarčík, Ivo. „Přechodná období jako nástroj flexibility při rozšiřování Evropské unie“. *Mezinárodní vztahy* 39, č. 1 (2004): 50—69, <https://mv.iir.cz/article/view/104> (staženo 13. prosince 2020).

Neodborná periodika

Arak, Piotr. „Letter: Brain drain from eastern Europe has high price tag“. *Financial Times*, 19. února 2020, <https://www.ft.com/content/15dba9f8-5184-11ea-90ad-25e377c0ee1f> (staženo 15. dubna 2023).

Armand, Clotilde. „Eastern Europe gives more to the West than it gets back“. *Financial Times*, 12. února 2020, <https://www.ft.com/content/39603142-4cc9-11ea-95a0-43d18ec715f5> (staženo 15. dubna 2023).

Kytka, Ivan. „Dlouhé hraniční kontroly, komplikace při cestování, méně turistů. Do EU by se rádo vrátilo už 61 % Britů“. *Deník N*, 25. dubna 2023, <https://denikn.cz/1132351/dlouhe-hranicni-kontroly-komplikace-pri-cestovani-mene-turistu-do-eu-by-se-rado-vratilo-uz-61-britu/?ref=tit> (staženo 27. dubna 2023).

Internetové zdroje

CVCE. „The University of Luxembourg's CVCE.eu research infrastructure“. <https://www.cvce.eu/en> (staženo 10. prosince 2022).

Darvas, Zsolt. „Support for intra-EU mobility of people is on the rise“. Bruegel. Publikováno 12. prosince 2017, <https://www.bruegel.org/blog-post/support-intra-eu-mobility-people-rise> (staženo 21. prosince 2022).

Fialová, Ludmila. „Migrace“. Sociologická encyklopedie. Naposledy upravené 11. prosince 2017, <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Migrace> (staženo 8. dubna 2022).

Koikkalainen, Saara. „Borderless Europe: Seven Decades of Free Movement“. Migration Information Source. Publikováno 3. června 2021, <https://www.migrationpolicy.org/article/borderless-europe-free-movement> (staženo 24. dubna 2023).

Koikkalainen, Saara. „Free Movement in Europe: Past and Present“. Migration Policy Institute. 21. dubna 2011, <https://www.migrationpolicy.org/article/free-movement-europe-past-and-present> (staženo 1. února 2021).

Úřad pro publikace Evropské unie. „EUR-Lex“. <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html> (staženo 1. dubna 2023).

Zastoupení v České republice. „35 let programu Erasmus“. Evropská komise. Publikováno 19. září 2022, https://czechia.representation.ec.europa.eu/35-let-programu-erasmus-2022-09-19_cs (staženo 24. dubna 2023).